

היבטים לשוניים בפרשת חיי-שרה פג

דקדוקי קריאה בפרשת חיי-שרה ובהפטרה ובראשון של תולדות

כג ד גַּר-וְתוֹשֵׁב אֲנֹכִי: טעם טפחא בתיבת אֲנֹכִי

כג ה לְאמֹר לֹא: הטעם במ"ם הוא לא נסוג

כג ט בְּתוֹכְכֶם: כ"ף ראשונה בשווא נע ולא בחטף

כג יב עַם הָאָרֶץ: המילה עַם במרכא ואינה מוקפת

כג יז עליית שני

כג יח לְמִקְנֶה: הנו"ן קמוצה. בְּכֹל בָּאֵי שְׁעַר-עִירוֹ: טעם טפחא בתיבת בְּכֹל

כד ג בְּיָלִי: אין להשמיע את האל"ף של שם ה', יש לקרא כאילו כתוב בְּדוֹנִי

כד ו הַשְּׂמֶר לְךָ: הטעם בשי"ן והמ"ם סגולה¹

כד ט וַיִּשְׁבַּע לֹא: טעם נסוג אחור לשי"ן, עם זאת יש געיא בב"ת למנוע הבלעת העי"ן הגרונית

כד י עליית שלישי

כד יב עַם אֲדֹנָי אֲבָרְהָם: טעם טפחא בתיבת עַם

כד כא מִשְׁתָּאָה: האל"ף בצירי. לְדַעַת: ברביע²

כד כה גַּם-תָּבֹן גַּם-מִסְפּוֹא רַב עֲמָנוּ: תיבת רַב במונח

כד לג וַיִּשָּׂם: (לפי הקרי) השי"ן בפתח

כד מג וַאֲמַרְתִּי: במלרע

כד מז יִלְדֶה-לָּא: העמדה קלה ביו"ד מפני הגעיה והלמ"ד אחריה בשווא נע

כד ס וַיְבָרְכוּ: הר"ש בשווא נע ולא בחטף. וַיֹּאמְרוּ לָהּ: טעם נסוג אחור ליו"ד. וַיִּירָשׁ: וא"ו החיבור מנוקדת בשווא נע, לשון עתיד

כד סז הָאֱהָלָה: ההטעמה באל"ף ולא בלמ"ד³;

וַיֹּאֲהֲבָה: העמדה קלה ביו"ד למנוע הבלעת האל"ף החטופה. וַיִּנָּחֵם: במלרע, הקורא במלעיל משבש את משמעות הכתוב

כד כז עליית רביעי

כד נג עליית חמישי

כה א עליית ששי

כה ב וְאֵת-יִקְשֶׁן: היו"ד בקמץ קטן

כה ג וַבְּנֵי דָדָן: בזקף ולא ברביע

כה ד וַחֲנָדָ: הוא"ו פתוחה

כה ח וַיֹּאסֹף: במלעיל וכן הדבר בכל המקרא כולו כאשר הכוונה לעניין מיתה

¹ המטעים את המ"ם משנה משמעות

² קורן ואחרים הטעימו בזקף גדול ואין להגרר אחריהם. יש עדות מנוסח כתר ארם צובא על הרביע.

³ הסימון הכפול של הפשטא מוכיח שהטעם באל"ף. והחומשים וה"תיקונים-קלקולים" שמחקו את הפשטא באל"ף ושמו געיא במקומה זייפו.

כה יא וַיְבַרְךָ: במלעיל וכן הדבר בכל המקרא כולו

כה יג וּמְבֹשָׁם: שי"ן שמאלית

כה טז מפטיר

הפטרת חיי שרה מלכים א א א-לא:

ב וַיֹּאמְרוּ לוֹ: טעם נסוג אחור ליר"ד. לֹאֲדַנִּי: האל"ף כלל אינה נשמעת

ז וַיַּעֲזְרוּ: העי"ן בשווא נח. אֲדַנִּיהָ: הנו"ן בחירק חסר והי"ד אחריה דגושה ובקמץ

יא וַאֲדַנִּינוּ: האל"ף נשמעת בחטף פתח

יד וּמְלֹאֲתֵי: מלרע הטעם בת"ו

כה יחֵי הַמֶּלֶךְ אֲדַנִּיהוּ: טעם טפחא בתיבת יחֵי

ראשון של תולדות:

כה כא וַיַּעֲתָר: העי"ן בשווא נח. וַיַּעֲתָר לוֹ: הטעם בעי"ן

כה כב וַיִּתְרַצְצוּ: צד"י ראשונה בשווא נע ולא בחטף

כה כג וַתֵּלֶךְ לְדֶרֶשׁ אֶת-יְיָ: טעם טפחא בתיבת וַתֵּלֶךְ

כה כד שני במנחת שבת

וּלְאֵם מְלֹאֲם: בשתי התיבות הלמ"ד בשווא נח ויש להקפיד על הפרדתן

כה כז שלישי במנחת שבת

כה ל הַלְעִיטְנִי: הלמ"ד בשווא נח

כה לב וּלְמָה-זֶה לִי: טעם טפחא בתיבת לִי בלבד, אין לצרף לה את המילה 'זה' כאילו כתוב: וּלְמָה זֶה-לִי

כה לג הַשְּׂבֵעָה לִי: טעם נסוג אחור לשי"ן. וַיִּשְׂבַּע לוֹ: הטעם לא נסוג

כה לד וַיֵּאָכֵל וַיִּשְׂתֶּה וַיִּקַּם וַיֵּלֶךְ: הראשון והשלישי במלעיל, השני והאחרון במלרע, וַיִּקַּם קמץ קטן בקו"ף

כה לו וַאֲבָרְכֶךָ: הר"ש בשווא נע וכ"ף סופית דגושה,

כו ד וְהִתְבָּרַכּוּ: הר"ש בשווא נע

כו ה מְצוֹתֵי חֻקוֹתֵי וְתוֹרָתֵי:

רבים הקוראים המשתבשים בסיום הקריאה וקוראים כאילו טעם טפחא בתיבת 'חקותי'

הרב בצלאל אריאל על החלוקה היהודית של המקרא

לאוהבי התורה ולומדיה שלום רב,

בפרשת השבוע מתפלל עבד אברהם לה' שיצליח שליחותו.

קשרים בין סידור התפילה וסדר לימוד התנ"ך:

הכמי ישראל עסידרו לנו את תפילותינו ואת לימודנו, חיברו וקשרו ביניהם.

שבע עשרה תפילות הכתובות בתנ"ך נקבעו בראשי סדרים:

תפילת עבד אברהם... וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהֵי אֲדַנִּי אֲבָרְכֶם אִם-יִשְׂדָּנָא מְצֻלִיחַ דְרַכֵּי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֵלֵךְ

עליה: היא ראש סדר כֹּא בבראשית.

תפילת יצחק בברכתו את יעקב (בראשית כה:א) וַיִּתֵּן-לָדָד הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרֵב דָּגָן וְתִירָשׁ:

תפילת רחל לבנים (בראשית כה:א) וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת-רַחֵמָהּ.

תפילת יעקב לפדיון בניו העשויים (בראשית לט:א) וְאֵל שַׂדֵי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ וְשַׁלַּח לָכֶם אֶת-אֲחֵיכֶם אַחֵר וְאֶת-בְּנֵימִין...
שלוש תפילות משה:

לישועה מרדיפת מצרים (בשמות יא:א) וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה מִה-תִּצְעַק אֵלַי...

לבחירת מנהיג אחריו (במדבר כד:א) יִפְקֹד ה'... אִישׁ עַל-הָעֵדָה.

להיכנס לארץ ישראל (דברים ד:א) וְאֶתְחַנֵּן אֵלֶיהָ'...

תפילת דבורה לנצחון (שופטים ד:א) כִּי יָאבְדוּ כָל-אֹיְבֵיהֶּ ה' וְאֶהְיֶה כַּצֵּאת הַשֶּׁמֶשׁ בַּגְּבֻרָתוֹ...
תפילת חנה על מלכות ישראל (שמואל ב:א) ה' יַחַתְנוּ מְרִיבֹ... וַיִּתֵּן-עָז לְמַלְכוֹ וַיְרַם קַרְנֵן מִשִּׁיחוֹ.
תפילת חזקיהו להצלה מסנחריב (מלכים ל:א) וְעַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ הוֹשִׁיעֵנו נָא מִיָּדוֹ...
שלושת תפילות ירמיהו:

לביטול הגלות (ירמיה ה:א) הֲלֹא אַתָּה-הוּא ה' אֱלֹהֵינוּ וְנִקְוָה-לָּךְ.

להצלתו מרודפיו (ירמיה י:א) הַקְשִׁיבָה ה' אֵלַי...

וליימודו אותנו, כיצד מתפללים בגלות (ירמיה טז:א) וְדַרְשׁוּ אֶת-שְׁלוֹם הָעִיר...וְהִתְפַּלְלוּ בַעֲדָה אֵלֶיהָ'...

מסירות נפשו של דניאל בתפילתו (דניאל ה:א) וַיִּזְמַנֵּן תַּלְתֵּהּ בַּיּוֹמָא הוּא בְּרֶדְךָ עַל-בְּרִכּוֹהִי וּמִצְלָא וּמוֹדָא קָדָם אֱלֹהֵהּ..

ותפילתו לעזרת ה' בשיבת ציון (דניאל ו:א) וְאֶתְפַּלְלָה לָהּ אֱלֹהֵי וְאֶתְוַדָּה וְאֶמְרָה אֲנָא אֵלֵי הָא' הַגְּדוֹל וְהַגּוֹרָא שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֹסֵד לְאֶהֱבָיו וְלִשְׁמֵרֵי מִצְוֹתָיו:

תפילתו של נחמיה על כך (עזרא ה:א) אֲנָא ה' תְּהִי נָא אֲזִנְךָ-קְשִׁבֶת אֶל-תְּפִלַּת עַבְדְּךָ וְאֶל-תְּפִלַּת עַבְדֶּיךָ הַחֹפְצִים לִירְאָה אֶת-שִׁמְךָ וְהַצְּלִיחָה-נָא לְעַבְדְּךָ הַיּוֹם וּתְנַהוּ לְרַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ הַזֶּה...
ותפילת יעבץ (דברי הימים סדר ב פסוק א) וַיִּקְרָא יַעֲבֹץ לְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִם-בְּרַדְךָ תִּבְרַכְנִי וְהִרְבִּיתָ אֶת-גְּבוּלֵי וְהִיטָה יָדְךָ עִמִּי וְעָשִׂיתָ מִרְעָה לְבִלְתִּי עֲצָבִי וַיָּבֵא א' אֶת-אֲשֶׁר שָׁאַל: וְגַם, רֵאשֵׁי סַדְרִים רַבִּים נִקְבְּנוּ בַתְּפִילוֹת.

כגון: שִׁמְעֵ יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד (דברים ו:א)

...קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת מְלֵא כְלֵי-הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ (ישעיה ג:א)

...בְּרֹדְךָ כְּבוֹדֶהּ מִמְּקוֹמוֹ (יחזקאל ב:א)

ברכת כהנים (במדבר ו:א)

מגדיל [מגדול] יְשׁוּעוֹת מְלִכּוֹ וְעֲשֵׂה-חֶסֶד לְמִשְׁיְחוֹ לְדָוִד וּלְזִרְעוֹ עַד-עוֹלָם: (שמואל ד:א)

... ה' הוּא הָאֱלֹהִים ה' הוּא הָאֱלֹהִים (מלכים טז:א)

ראשון לציון הַגָּה הַגָּם וְלִירוּשָׁלַם מִבְּשׂוֹר אֶתְּךָ: (ישעיה י:א)

כֹּה-אָמַר ה' מְלֹךְ-יִשְׂרָאֵל וְגֹאֲלוֹ ה' צ' אֲנִי רֵאשׁוֹן וְאֲנִי אַחֲרֹן וּמִבְּלַעְדֵי אֵין א': (ישעיה יח:א) - מִפְּסוּקֵי מַלְכוּתוֹ.

וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לְשֹׁפֵט אֶת-הַר עֵשׂוֹ וְהִיטָה לָהּ הַמְּלוּכָה: (תרי עשר, עבדיה, טז:א)

ה' הוֹשִׁיעָה הַמְּלֹךְ יַעֲנֵנוּ בַּיּוֹם-קְרָאָנוּ (תהלים ג:א)

ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תהלים ד:א)

והוא רחום | יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל־חמתו: (תהלים יא:א)

ויהי | נעם אך' א' טלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו: (תהלים יג:א) ועוד

העקדה היי שרה: פרשה נה בכראשית המתארת את קניית שרה המכפלה, פותחת את סדרת חיי שרה אך פרשה זו אינה ראש סדר במחזור הארץ-ישראל. לפי החלוקה של מאה המישים וארבעה סדרים תחילת סדר יט היא בפרשה נג – פרשת העקדה. קישור פרשת העקדה למות שרה מכואר בשני מדרשים. האחר: ונסמכה מיתת שרה לעקדת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקדה שנודע בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחה נשמתה כפצה ופתה (ברש"י, והשני: פרע שכן, שחזר יצחק אצל אמו, ואמרה לו אן היית ברי, אמר לה נטלתי אבי והעלתי הרים והורדתי גבעות וכו', אמרה ווי על ברי וירוחא, אלילי המלאך כבר היית שחוט... אמרו לא יקפיקה את הדבר עד שמתה (ויסא רבא כ"ב).

ולפי החלוקה של מאה שישים ושבעה סדרים התחיל סדר הקריאה בפרשה נד המכשרת על לידת רבקה. צירוף פרשת לידת רבקה למות שרה מזכיר את פירוש חז"ל לפסוק ונחן השמש ובא השמש (מגילת קהלת א"ה) וכדברי רבי חייא בר אבא בשם רבי יוחנן 'אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו' (מסכת יומא דף לה:). ובמדרש הגדול (כפתחת חיי שרה): וכן את מוצא כנשים הצדקניות עד שלא שקעה שמשו שלשרה זרחה שמשו שלרבקה.

לפסוק כז: בָּרַךְ ה'... אֲשֶׁר לֹא־עָזַב חֶסֶדוֹ וְאֱמֶתוֹ מֵעַם אֲדָמָה חֲסִדוֹ וְאֱמִיתוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ־בְּרִוך־הוּא כַּגְּמוּל טוֹב לַאֲבוֹתָיו נִקְבְּעוּ בְּרֵאשׁ סֹדֵר יֵב בְּתָרֵי עֶשֶׂר תִּתֵּן אֱמֶת לַיַּעֲקֹב חֶסֶד לְאַבְרָהָם אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעַתָּ לְאַבְתָּלָנוּ מִיַּמֵי קֶדֶם. עֵינַי בְּמַרְחֵב שׂוֹצֵר הַסֹּדֵר. סֹדֵרִים כֵּן, כֵּן מַפְרִידִים שְׁנֵי עֲנִינִים שֶׁהַלֹּקֶת הַפְּרִקִים אֵיחָדָה אוֹתָם.

אברהם אבינו הוליד את יצחק אבינו וגם את ישמעאל ובני פילגשים. התורה מספרת לנו שישמעאל ושאר בני הפילגשים הורחקו מיצחק ומירושת הארץ: וְלִבְנֵי הַפִּלְגִשִּׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן אַבְרָהָם מִתְּנַת וַיִּשְׁלַחם מֵעַל יַצְחָק בְּנֵו בְּעוֹדָיו חַי... (לעיל כ"ב). החלוקה לסדרים מרגישה זאת. סדר כב בכראשית עוסק בבני הפילגשים ובישמעאל, וסדר כג בתולדות יצחק. לעומת זאת, החלוקה לפרקים מנסה לאגד את כולם תחת פרק כה.

ומה לגבי יעקב ויעשו בני יצחק? החלוקה לפרקים ייחדה את פרק לז בכראשית לתולדות עשו.

דפי בר-אילן חיי-שרה פב

מערת המכפלה במבט ארכיאולוגי

ד"ר **נעם ארנון** דובר היישוב היהודי בחברון ויו"ר מדרשת חברון. עבודת הדוקטורט שלו בנושא "מערת המכפלה: האתר ותולדותיו מראשיתו ועד שלהי העת העתיקה" נכתבה בהנחיית פרופ' בועז זיסו, במחלקה לארכיאולוגיה ולימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בר אילן.

הנושא המרכזי הפותח את הפרשה הוא קניית מערת המכפלה ע"י אברהם לצורך קבורת שרה. מערת המכפלה היא ראשית קניין הארץ ומקומם של השורשים העמוקים ביותר של עם ישראל. התורה מייחסת למקום חשיבות מיוחדת, והוא מוזכר עוד מספר פעמים בהמשך ספר בראשית. במאמר זה נוסיף על המקום גם היבט ארכיאולוגי.

דורות רבים הייתה מערת המכפלה עלומה ונסתרת, אך בדור האחרון הולכים ונודעים פרטים המאפשרים לבחון את האתר ותכולתו מנקודת מבט ארכיאולוגית.

כידוע, החלוקה המקובלת של ההיסטוריה של עם ישראל בעת העתיקה כוללת ארבע תקופות עיקריות:

- תקופת האבות
- תקופת בית המקדש הראשון
- תקופת בית המקדש השני
- תקופת המשנה והתלמוד

באופן מעניין וראוי לציון, התגלו במערת המכפלה ממצאים שתוארכו לארבע תקופות אלו:

- המערה הכפולה, שהתגלתה במעמקי המבנה – תקופת האבות
- כלי החרס שהתגלו במערה - תקופת בית ראשון
- המבנה המונומנטלי המוכר, המתנשא מעל המערה - תקופת בית שני
- כתובות שהתגלו על החומה בתוך המבנה – תקופת התלמוד

המערה:

במהלך ה"סליחות" בשנת תשמ"א התגלתה - לראשונה במחקר המודרני - מערת הקבורה במעמקי המבנה. גילוי המערה התאפשר תוך כדי "מבצע" מיוחד וחוויתי של מדריכי "מדרשת חברון".⁴ במהלך מבצע זה התגלתה מערת קבורה, הכוללת שתי מערות, זו לפנים מזו, וביניהן מחבר מסדרון צר וקצר. אל המערה הוביל בעבר פיר, אשר נקטע, ושולב בבנייה

⁴ ראו ברחבה: המערה מאת נעם ארנון, הוצאת מדרשת חברון ובית אל תשעז עמ' 84-100.

המאוחרת יותר בתקופת הבית השני. שתי המערות מולאו בעפר שכיסה את חלקיהן הנמוכים. צורת המערה ואופי חציבתה אופייניות לתקופת הברונזה התיכונה 2, אותה מקובל לראות כ"תקופת האבות"⁵. בנוסף, סמוך למבנה התגלו מערות דומות נוספות שזוהו גם הן כמערות קבורה מתקופה זו.⁶

להשלמת התמונה, בחפירות תל חברון ("ג'בל רומידה", כק"מ אחד מדרום-מערב למערת המכפלה) התגלתה עיר מוקפת חומה מסיבית, מתקופת הברונזה התיכונה. מגלה החומה, החוקר האמריקאי פרופ' פיליפ האמונד, כינה אותה "חומה קיקלופית", מונח המציין ענק מיתולוגי. חומות בצורות וענקים בחברון מוזכרים כמובן גם במקרא (במ' יג:כב; יהו' יד:יב – יד ועוד).⁷ החוקר הישראלי ד"ר אבי עופר גילה בתל לוח חרס בכתב היתדות בשפה האכדית, ובו רשימת בהמות שהובאו למלך העיר והועלו כקורבן.⁸ הלוח מעיד על קיום שלטון מרכזי ומערכת מנהלית בעיר הכנענית. אזור הקבורה של העיר היה במזרח "עמק חברון", במדרונות הסלעיים הגובלים בשדות העיר. גם מתיאור המקום בתורה עולה כי מערת המכפלה הייתה "בקצה השדה". המערה הייתה ממזרח לממרא, ובלשון הכתוב: "על פני ממרא", ולידה נמצאו "מבחר קברים" - מכלול מערות הקבורה, אשר אחת מהן נבחרה ונקנתה ע"י אברהם לקבורת שרה. הטופוגרפיה, הממצאים הארכיאולוגיים ופסוקי המקרא משתלבים היטב.

כלי החרס:

בתוך המערה, ליד עצמות אדם מפוזרות, התגלו חלקים של ארבעה כלי חרס: קערה, קובעת, פכית, וכתף של קנקן. הכלים תוארכו לתקופת הברזל 2 (תקופת בית ראשון).⁹ בכלים בוצעו בדיקות מעבדה - בדיקה פטרוגרפית באוניברסיטת אריאל ואנליזה כימית באוניברסיטת בון בגרמניה. תוצאות הבדיקות מראות כי הכלים נוצרו באזורים שונים ביהודה - בהר חברון, בירושלים, ובשפלה. מהממצא עולה, שבתקופת ממלכת יהודה המערה הייתה מוכרת, והגיעו אליה מבקרים מאזורים שונים, שחלקם השאירו בה כלים כ"מנחת קבורה". מרכזיותה של חברון כאתר מקודש עולה גם מהמקרא (שמואל ב: טו:ז).

בחברון החלה מלכות דוד (שמואל ב:ב:א). בחפירות תל חברון התגלתה עיר מרכזית מתקופת ממלכת יהודה, והחומות מהתקופה הכנענית חוזקו בבחנים ומגדלים. חותמות בכתב העברי הקדום ועליהן הכתובת "למלך חברון", שהוטבעו על ידי קנקנים של תוצרת חקלאית, מעידים כי היו בעיר מחסני מזון מלכותיים (שהוכנו ככל הנראה למצור האשורי בימי המלך חזקיהו).¹⁰ בתל התגלה "בית ארבעה מרחבים" וכן כתובת וחותמות נוספים מתקופת הברזל. ממצא כלי החרס במערת המכפלה משתלב בממצאי תל חברון מתקופה זו.

המבנה:

המבנה המוכר הינו מונומנט ייחודי מימי בית המקדש השני, שנותר - באופן מפליא - שלם ופעיל זה למעלה מאלפיים שנה. סגנון המבנה ושיטות הבנייה, ובדיקת פחמן 14 שבוצעה על גרגרי פחם שהתגלו במילוי הבטון בתוך החומה, מוכיחים כי בונה המתחם הוא (כצפוי) הורדוס מלך יהודה.¹¹ כמאה שנה מאוחר יותר כתב יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלאוויוס) על "מצבות עשויות שיש מרהיב ביופיו, מלאכת מחשבת",¹² לפי תיאורים שקיבל מעדי ראיה.¹³

בחפירות תל חברון בשנת תשעד שבוצעו ע"י עמנואל איזנברג ופרופ' דוד בן שלמה התגלה רובע יהודי מפותח מימי בית שני, ובו בתי מגורים, בית מלאכה ליצירת כלי חרס, גתות יין ובתי בד. בכולם התגלו ממצאים יהודיים מובהקים, כולל מטבעות מימי החשמונאים ומטבע מימי בר כוכבא. השיא היה גילויים של שני מקוואות טהרה ענקיים ומרשימים, מהגדולים בארץ (נפחם בין 100 - 250 מ"ק).¹⁴ לשני המקוואות מובילות מדרגות רחבות המחולקות לשלושה גרמי מעלות (תופעה ייחודית המופיעה רק בחברון ובקומראן).¹⁵

⁵ ארנון תשעז עמ' 106-101; ארנון תשפ"א עמ' 61-58.

⁶ ארנון נ', "מערת המכפלה: האתר ותולדותיו מראשיתו ועד שלהי העת העתיקה" תשפ"א עמ' 61-60.

⁷ ארנון תשפ"א עמ' 25-22.

⁸ משה ענבר, "לוח בכתב-היתדות שנתגלה בחברון", **קדמוניות** 88-87 (עט), עמ' 95-94.

⁹ ארנון תשעז עמ' 108-106. ארנון תשפ"א עמ' 63-62.

¹⁰ ארנון תשפ"א עמ' 52-55.

¹¹ "זהות בונה המבנה מעל מערת המכפלה", ארנון תשפ"א עמ' 74-76.

¹² **תולדות מלחמת היהודים ברומאים**, תרגום: עליזה אולמן, ירושלים תש"ע, עמ' 421.

¹³ "מערת המכפלה במקורות ובמסורות מתקופת בית שני", ארנון תשפ"א עמ' 84-101.

¹⁴ איזנברג ובן שלמה, **חפירות חברון - הד"ח הסופי**, אריאל תשעז עמ' 176-185. ארנון תשפ"א עמ' 38-43.

¹⁵ דוד בן שלמה, "מקוואות טהרה מימי בית שני בתל חברון", **מחקרי יהודה ושומרון** כו 1 (תשע"ז), עמ' 68-47.

בעבר הועלו השערות שונות באשר לבונה המבנה של מערת המכפלה ומטרת בנייתו. הועלתה גם דעה מרחיקת לכת, שהמבנה הוא אדומי - שנבנה ע"י האדומים או עבור האדומים, אשר כביכול היו תושבי חברון בתקופת הבית השני. אך ממצאי תל חברון מוכיחים כי תושבי חברון היו יהודים שהקפידו על הלכות הטהרה (וייתכן שהיו צאצאי האדומים שהתגיירו). כך סייעו ממצאי תל חברון להגדיר בבירור את מערת המכפלה - מבנה שנבנה בסביבה יהודית ע"י שליט יהודי כחלק מהמורשת ההיסטורית והאדריכלית היהודית.¹⁶

הכתובות:

כיום מוכרות שבע כתובות (למעט כתובות בערבית) שנחקקו בצידה הפנימי של החומה. שתי כתובות היו ידועות בעבר ופורסמו,¹⁷ וחמש התגלו רק לאחרונה. חמש מהן נכתבו ביוונית ושתיים בעברית. כולן תוארכו לתקופה הביזנטית (תקופת התלמוד) והן נכתבו ע"י צליינים שנכנסו למבנה לצורך ביקור דתי ותפילה, או בלשון חז"ל "להשתטח על קברי אבות" (בבלי סוטה לד ע"ב ועוד). הכתובות כוללות שמות, שצוינו למטרות ברכה, זיכרון ותפילה. מתוך הכתובות עולה כי שש מתוך השבע נכתבו ע"י יהודים. חלק מהשמות הם שמות יהודיים אופייניים, כמו: "ברוכיוס" (ברוך); "אנה" (חנה); "אבימלכוס" (אבימלך); "בן נחום" ו"ברניקה". לאחרונה זוהה השם "רבי יעקב החזן"¹⁸ בעברית.¹⁹

ממקורות חז"ל אנו למדים שהחכמים הכירו את מערת המכפלה וביטאו התייחסות מיוחדת לאבות ומקום קבריהם. בתיאור ביקורו של רבי בנאה, אחד מראשוני האמוראים, במערת אברהם (בבלי בבא בתרא נח א) מופיע תיאור של שתי מערות ("מערת אברהם" ו"מערת אדם הראשון"). מקור זה מעיד על הכרת מערת המכפלה ויחס מיוחד לאישים הקבורים בה (כולל אדם וחיה). משמעות אמרתו של רבי שמואל בר יצחק (אמורא בן הדור השלישי שעלה מבבל לא"י) "אבות – דרך היסב הן קבורין" (ירושלמי תעניות ד ב), היא ברורה: אברהם באמצע, יצחק לימינו, ויעקב לשמאלו, בדומה לסדר המצבות המוכר כיום. רב ושמואל, מגדולי האמוראים, שהיו בא"י וירדו לבבל²⁰, דנו במונח "מכפלה" – האם הכוונה למערה לפנים ממערה, או למערה על גבי מערה (ערובין נ"ג) (למעשה, שתי הדעות נכונות). ברור שהם הכירו את מבנה הפנימי של המערה. חז"ל הדגישו את חשיבות ברכת אבות (בבלי ברכות לד); ביטוי בולט וייחודי הוא "האבות הן המרכבה" (בראשית רבה מז, ו ועוד) המייחס לאבות משמעות עמוקה של מרכבה לשכינה; ועוד. ואמנם יהודים בתקופת התלמוד עלו להתפלל במקום המקודש והחשוב (שחשיבותו עלתה בהיעדר בית מקדש).

לסיכום: הממצאים הארכיאולוגיים במערת המכפלה משתלבים באופן מלא הן בפסוקי המקרא והן במרחב הסובב.

ב"ה זכינו בימינו לחידוש ביקורי יהודים במערת המכפלה ולתפילתם שם, ורבים עולים לחברון ל"שבת חיי שרה" לזכור ולזכות בזכות אבות ואימהות. ע"כ נועם ארנון.

בן לאשרי. וַיְהִי חַיִּי שָׁרָה. אמרו רז"ל (בראשית רבה פנ"ח ג) עקיבא היה יושב ודורש, והצבור מתנמנם, בקש לעוררן, אמר מה ראתה אסתר למלוך על קב"ז מדינות, אלא תבוא אסתר בת בתה של שרה שחיתה קב"ז שנים ותמלוך על קב"ז מדינות. ע"כ. ותמוה מה יש בזה הדרוש כדי לעורר המתנמנמים. ויש לומר דענין התנומה מצוי על פי רוב באנשים שנפלו ביאוש ומרה שחורה רח"ל עד שפחד לעשות לעצמו חשבון הנפש איך הוא מצבו האמיתי, ולכן אף שאינו ישן ממש מ"מ הדעת אינו פועל אצלו, כאומרם (מגילה יח): היכי דמי מתנמנם, ניס ולא ניס ולא ידע לאהדורי סברא. וידוע דדורו של ר' עקיבא היה תיכף אחר החורבן, ויום יום נתגברו עליהם הגזירות והיסורין, והצבור נתיאשו מן החיים וחשבו ששוב לא יהיה להם שום תיקון ח"ו, ולכן עוררם בזה שהראה להם אשר זכתה אסתר למלוך על קב"ז מדינות, בזכות שרה שחיתה קב"ז שנה, דלכאור' בשלמא שנות הגדלות שעשתה בהם מצות ומעשים טובים יוכלו לעמוד לזכותה של אסתר, אבל ימי קטנות ופעוטות שלא עשתה בהם כלום, איזה זכות יש בהם שתמלוך אסתר בזכותם. ועל כרחק מוכרחים לומר דכשמתקנים שנים האחרונים, אז גם הראשונים

¹⁶ נועם ארנון: האדומים בהר חברון ומערת המכפלה, **כנס מחקרי חברון** – הכנס הרביעי תשע"ה עמ' 44-11.

¹⁷ גרשון בר כוכבא, **כתובות אבן, עץ ונחושת במערת המכפלה**, קריית ארבע תשעו, עמ' 70, 111.

¹⁸ דניאל ויינשטוב, רבי יעקב החזן במערת המכפלה, **ארץ ישראל** 34 תשפ"א עמ' 73-79.

¹⁹ סקירה רחבה על הכתובות ראה: ארנון תשפ"א עמ' 226-232.

²⁰ א"ה. מצאנו בבבלי ב"מ פה ב ששמואל שהה בארץ-ישראל, אבל בשונה מרב נראה שהיה בא"י רק זמן קצר.

יתוקן ע"י זה ונחשבים ג"כ לזכות, כמו כן אתם אל תתיאשו, הטו אזניכם לדברי ותקיימו תורה ומצוות ותזכו לביאת הגואל צדק ובנין בית המקדש תיכף בימינו אמן.
ויהיו חיי שרה. יש לפרש דצדיקים במיתתן קרוים חיים. והרמז לזה דתיבת "ויהיו" נקרא מרישא לסיפא ומסיפא לרישא, שהן בביאתה לעוה"ז והן בחזירתה לעולם הנשמות, היתה קרויה "חיה" לפי שהיתה צדקת.

מלוא העומר. לֹא יִכְלֶה מִמֶּךָ מִקֶּבֶר מִתְּךָ... ב' במסורה הכא "לא יכלה", ואידך "וְשֵׁבֶט עֲבֶרְתוֹ יִכְלֶה" (משלי כב, ח). יראה שהאבות מתפללין וזהו קיום שלנו, וכן התפילה עולה דרך מערת המכפלה ומתפללין האבות שם כדאיתא בגמרא (ב"מ פה:) וזהו פירוש המסורה, כשיקברו שם אז תתפלל שרה על בניה ד"שבט עברתו יכלה". (דשבט חמתו של הקב"ה יסתלק מאתנו).

זרע שמשון. וַיִּקֶם אַבְרָהָם מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ וַיְדַבֵּר אֶל בְּנֵי חַתּוֹ לֵאמֹר. במדרש (ב"ר נח ז) אם יש את נפשכם סרסוני לי. ויש לדקדק מה צורך היה לו לאברהם לדבר עם בני חת שיבקשו מעפרון את המערה, הרי הדרך לבקש סרסור מפני ב' דברים, או בכדי שידבר עם המוכר שיתן את הדבר בזול או, שידבר עמו שיסכים למכור. והנה כאן לא שייך ב' הדברים, שהרי אברהם לא היה מקפיד כלל על הכסף, וכמו שאכן לבסוף נתן לו ארבע מאות שקל פסוף עבר לסחר. וגם לא ידע עדיין דעתו של עפרון, ויתכן שיהיה ברצונו הטוב למוכרה לו, ומפני מה מיד בתחילה קודם שדיבר עם עפרון, כבר ביקש מבני חת שיהיו סרסורים עבורו. ועוד דרך העולם ליקח סרסור אחד, ומפני מה לקח אברהם את כל בני העיר לסרסורים עבור קרקע אחת שרוצה לקנות²¹. וי"ל דכוונת אברהם היה לבטלם ממלאכתם, כדי שיהיו פנויים ויבואו לגמול חסד לשרה ללוותה ולעשות לה כבוד גדול. ואכן כן היה כמו שמצינו במדרש (שם): וַיֵּעַן עֶפְרָן הַחֲתָן אֶת אַבְרָהָם בְּאָזְנוֹ בְּנֵי חַתּוֹ, מכאן שכולן נעלו דלתותיהן ובאו לגמול חסדים לאברהם. וכתב שם במתנות כהונה דרש"י גורס בדברי המדרש "ובאו לגמול חסדים לשרה"²². נראה דאלו ואלו דברי אלקים חיים, שאכן בתחילה נעלו דלתותיהן כדי לגמול חסד לאברהם, למלאות רצונו ולסייע בקניית השדה, ואח"כ הואיל וכבר היו בטלים ממלאכתם באו לגמול חסד לשרה וכמו שהיתה מחשבתו של אברהם בתחילה. ונמצא דבאמת לא היתה כוונת אברהם מפני שהיה צריך עזרתם בקניית השדה, אלא אמר להם כן כדי לגרום שהרבה אנשים יתעסקו בענין המכירה, ובכך משום כבודו יבטלו את מלאכתם, וממילא יוכלו ג"כ ללוות את שרה ולעשות לה כבוד.

א"ה. עתה יצא לאור ספר תוספות הרשב"ש – ר' שמואל ב"ר שמואל מויצבורג על התורה, בראשית-תולדות מאת ידידנו הרב יעקב ישראל סטל נר"ו. והוא מפרש שלא דיבר עם כולם.

וידבר אל בני חת: למיוחסין שבהם⁸. ובהערה 8

איני יודע מקורו. והשווה פירוש הרוקח על התורה, חיי שרה, עמ' קעט: "זידבר אל בני חת, השרים. 'לאמר', לאזוניהם"; אמרי שפר, להלן פסוק יג: "לבני חת, שהם גדולים ונכבדים".

הרב גור-אריה צור נר"ו. יש להבין מה הוא שהוסיף הכתוב ואמר שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה, והרי כבר נאמר מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשִׁבְעֵי שָׁנִים. וכן מדוע תוטעם התיבה שְׁנֵי בטפחא, שהוא כעין הפסקה קלה, והרי לפניו מוטעמת התיבה שְׁנֵים באתנחתא, שהיא הפסקה גדולה. והרי כאן הפסקה לאחר הפסקה, שְׁנֵים שְׁנֵי.

²¹ א"ה. מסתבר שאברהם ידע שעפרון נמצא במקום, אבל העדיף פנייה עקיפה כאילו מבקש את הסרסור (תיווך) של בני חת.

²² המעיין במבחר של דברי חז"ל ב'בר-אילן' ימצא כמה וכמה גרסאות שרה ולא אברהם.

א"ה. ברור שאם נשארו מלים אחרי האתנת, חייב לבוא שם טפחא. אולי אפשר לדון על מקום הטיפחא אם אחרי שְׁנִי או אחרי חַיִּי.

ולפשוטו של מקרא פירש"י כלן שוין לטובה. **א"ה.** היה קשה לרש"י²³ למה הכפילות כלומר מה מלמדת אותנו הסיפא של המקרא שלא ידענו עד עתה. נתרגלנו ש'פשוטו של מקרא' הבנת המקרא בלי צורך בדברי חז"ל.

ולעומקו של מקרא יש לומר, על דרך אין המקרא יוצא מידי פשוטו, שהתיבה שְׁנִי היא בהוראה של שְׁנַיִם. ללמד שחיי שרה נחלקו לשְׁנַיִם. חלק אחד של חייה עד שנולד יצחק וחלק שני של חייה מהולדת יצחק, לראותו ממשידך דרך ה'. שהרי לשם כך היו שני חייה. ולכן מששמעה שמסר עצמו לעקידה פרוחה נשמתה, שבזה הגיעה לתכלית חייה.

ועוד על דרך הדרש כמובא במדרש רבה [מה] פר' לך לך, שמסרה ל"ח שנים מחייה בעבור הולדת יצחק, באמרה חֲמִסִי עֲלֶיךָ (בראשית טו, ה) וגו' (כמובא בלעומקו של מקרא פרשת לך לך טו, ה, עי"ש). ואשר על כן שמסרה חיה על יצחק, נאמר שְׁנִי חַיִּי שָׁרָה, עד שנולד יצחק, ומשעה שנולד עד העקידה.

ועוד על דרך הדרש והרמוז, יֶאָמֵר כפי שמובא במדרש אסתר רבה, כי אסתר היא בתה של שרה, תבוא אֶסְתֵּר בְּתָהּ שֶׁל שָׂרָה [שְׁחִיטָה שְׁבַע וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה שָׁנָה], וְתִמְלֹךְ עַל שְׁבַע וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה מְדִינָה (אסתר א, א), ובאסתר נאמר וְתִתְחַלֵּל הַמֶּלֶכָה מֵאֵד (ד, ד). וכן יֶאָמֵר לגבי שרה וְתִתְחַלֵּל. חלקהו לשתי מלים. וְתִתְחַלֵּל - חל. שבעקידה התחילה את חסרון ל"ח חייה, בעבור יצחק.

וכשם שמסר יצחק עצמו לעקידה בעבור אברהם, כן מסרה שרה עצמה בעבור יצחק, וכן מסרה עצמה אסתר בעבור העם.

ועל דרך הצח, זה שאמרה אסתר פְּעַמִּים וכאשר אבדתי אבדתי, (ד, טז) פעם אחת בעבור שרה, ופעם אחת בעבורה. ולכן נאמר וְתִתְחַלֵּל, פְּעַמִּים ל"ח. והוא ר"ת לימסור ח'ייה.

ובשרה פעלו שני כוחות, הרגש והשכל. ומכיון שהרגש הוא הכח השולט בה, [כמבואר בפרשת לך לך] מכח הרגש של שרה כמעט שפרחה נשמתה בשמעה כי נלקח יצחק לעקידה. ובכח השכל הבא מאברהם, שמחה כי אברהם עושה מצות השם נאמנה. ולא תעמוד בדרכו למנעו.

וזה שהתנבא ירמיהו שְׁרָתִי בְּמְדִינֹת הַיְיָ לְמַס (איכה א, א). ועל דרך הדרש, מאי למס, כפי שדרשו בגמרא כתובות (צו). לְמַס מְרַעְהוּ חֶסֶד (איוב ו, יד) ופירש רש"י בכתובות שם, הממיס [המונע] עצמו מרעהו, ממיס ממונו חסדים.

ולכן, על דרך זו, לא מנעה שרה מלמסור עצמה למיתה בעבור יצחק. כדי לא למנוע עקידתו, וכדי לא למנוע מאברהם חסדיו לפני המקום. כי אברהם הוא עמוד החסד. וכל אשר עושה, חסד הוא עושה עם קונו ועם דורותיו אחריו.

ואכן, בסדר הדורות מובא שמרוב צערה הצדיקה עליה שרה את הדין, כי אברהם כל מה שעושה על פי ה' הוא עושה. ורק כשנודע לה, שאכן לא נשחט יצחק רק אז פרוחה נשמתה מרב שמחה.

וכשם שגמלה שרה חסד עם אברהם ויצחק, כן גמלה אסתר חסד עם עַמָּה. ובזה השלימה רצון זְקֻנָתָה, שהיתה מוכנה להמיס [למנוע, כדברי המדרש] עצמה על בנה.

²³ כשלומדים רש"י מתעכבים למה מוסיף כאן רש"י פירוש, ומסבירים שהוא עונה על קושי מסוים, ומפירושו יכולים לדייק מה 'היה קשה לו'.

אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת קִבְרוֹ לֹא יִכְלֶה הָרֵב עֲקִיבָה יְהוֹסֵף שְׁלִיזִינְגֵר ז"ל.
נ"ל כי שמעתי ממו"ח דארץ ישראל אינו סובל בקבורה כי אם אותם האנשים הראוי לזה, משא"כ הרשעים בא מלאך וזורק אותם לחו"ל, וכ"כ בפדר"א (לד) וראיתי וגם נודע לי כך ע"י מעשה שהיה עמי שנשמות צדיקים באים לא"י ועולים דרך מערת המכפלה²⁴. והנה "בני חת" הוא בחינת כח הסט"א והבטיחו בני חת לאברהם אבינו שרק ימתקו להם [נשמות הרשעים] ששייך להם [לזרוק אותם לחו"ל] ולא ימנעו ממנו [נשמת שרה אמינו להקבר במערת המכפלה].

כד ב **אֶל-עֲבָדָיו זָקֵן בֵּיתוֹ** מה שם אותו עבד? גדלנו על זה שהוא אליעזר. אליעזר אינו מוזכר בפרשת חיי-שרה, ובכלל כל הקשר שלו המוזכר בתורה בקשר לאברהם הוא המקרא וְבֵן מִשְׁקָ בֵּיתִי הוּא דְמִשְׁקָ אֱלִיעֶזֶר (בראשית טו, ב).

מצאתי בראב"ע ויחי מזו כס **שִׁים נָא יָדְךָ** - מפורש בדברי אליעזר; גם חסד ואמת. לשון ראב"ע כאן. **שִׁים נָא יָדְךָ תַּחַת יָרְכִי** - יש אומרים (ב"ר נט,ח; רש"י: רמז למילה. ואילו היה כן, היה נשבע בברית המילה ולא בשם. והקרוב אלי, שהיה משפט בימים ההם, לשום אדם ידו תחת ירך מי שהוא ברשותו; והטעם: אם אתה ברשותי, **שִׁים נָא יָדְךָ תַּחַת יָרְכִי**; והאדון יושב ויריכו על היד, כטעם: הנה ידי תחת רשותך לעשות רצונך. וזה המשפט עודנו היום בארץ הודו.

רד"ק בעקבות ראב"ע ביתר אריכות. אמרו, כי מנהג היה באותם הימים לאדם שמצוה אחר [ראב"ע אומר מי שתחת רשותו, בן או עבד; רד"ק מפרש סתם מי שמצווה], שמושים ידו תחת ירכו לקיים הדבר; כי כמו שהיד ברשותו תחת ירכו, כן יהיה הוא ברשותו לקיים הדבר. והיה מנהג זה חזק ביניהם לקיים כל דבר, כמו ברית שכורת אדם עם חבירו. וכן אמר יעקב אבינו ליוסף בנו, כשרצה לצוותו על קבורתו, **"שִׁים נָא יָדְךָ תַּחַת יָרְכִי"**. ויש מפרשים, שהשביעו במצות מילה; ואם כן היה לו לומר: **"ואשביעך במצוה זו"**, והוא אמר: **"ואשביעך בה' אלהי השמים"** (פסוק הבא).

כד יד הרב גור אריה צור נר"ו. **אֵתָהּ הִלַּחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיַצְחָק וַבָּהּ אָדַע כִּי-עֲשִׂיתָ חֶסֶד עִם-אֲדָנִי.**

²⁴ הערת המערכת מליצי יושר. ז"ל רבינו (תוספות בן יחיאל על תנא דבי אליהו פה) בשנת תרנ"א בזמן פטירת מו"ח (הג"ר הלל ליכטנשטיין) זצ"ל הייתי אז בחברון ת"ו שובת בשבת באכסניא של מחותני הרב וכו' מו"ה שמעון מנשה הרב דחברון זצ"ל, ובערב שבת כבר באה מן הגג עורב גדול על בשורה לא טובה (כעין גיטין מה) אשר לא שכח שם בפרט בקיץ י" אייר. וגם זה פלא כי דרכי היה לנסוע לחברון ת"ו רק באלול, ואיך איתרמי לי התם באייר בימי ספירת העומר כן. ובחדר אשר לנתי בשבת, היה דולק נר אחד מוכן להאיר כל הלילה, ונכנס דרך חלון קטן ציפור וכבה את הנר שבת בכנפיה, ונשארת בחשכה, ונבהלתי כי אין זה כסדר עולם, ולא איתרמי לי כן מעולם, אך באותו שבוע כאשר הייתי מונח אצל חלון, ומנהגי היה בהיות אצל חלון ביתי בירושלם ת"ו לפעמים בלילה היו מוליכין בר מינן דרך התם להוליכם להר הזיתים לקבור בבית החיים, אם שמעתי כן בלילה בזמן כאשר אי אפשר לרוץ ללויה, הייתי נהוג לרחוץ הידים לילך ללויה רק ד' אמות בבית דרך הלוכו מיניה וביה ולחזור, כן הייתי מורגל. ושם בחברון כאשר באמצע הלילה שמעתי לוייה גדולה נוראה, גם קברנים עם הכלים מקשקשין שמעתי כאשר הוליכו עם המטה כנהוג, והוליכו כן במהומה ועם חיל גדול רב אל מערת המכפלה, וחישבתי כי זאת הלוייה בלי ספק של אדם גדול הוא כפשוטו בהמון רב, ומיהרתי לרחוץ ידי כדי ללות ד' אמות לפי תומי, ותמהתי מי אשר יש לו לוייה גדולה כזאת שלא נשמע מקודם כלום בעיר, והיתכן שלא היו מודיעין ממנו למחותני הרב מרא דאתרא, וגמרתני בלבי בבוקר אור לדרוש על הדבר, ודרשתי וחקרתי בבוקר, ולא ידע אדם כלום, ולא עוד כי נזכרתי כי טעות גדול טעיתי, כי אני הלכתי ללויה לצד מערת המכפלה שהיא בדרום העיר, והבית החיים שם הוא לצד צפון, לא ראי זה כראי זה, ולא ידעתי לפתרו, כי אמרתי כלום חי מכחיש את החי את אשר בעיני ראיתי וטרחתי בו, ואחרי עברו שבועים נתודע לי מפטירת מורי חמי זצ"ל אשר היה אז באותו זמן ממש, אמרתי אכן נודע הדבר למפרע.

אתה הלחֶתָּ לְעֶבְדְּךָ לְיִצְחָק יש לשאול, וכי יעלה על הדעת שעבד יקרא לאדונו עבד, גם אם כוונתו לשמים, עד שהוצרך לתקן דבריו ולקראו אֲדֹנָי. אלא כך יש לפרשו כהמשך הפסוק על דרך סרסוה ודרשהו כאשר "יצחק" יעבור לסוף הפסוק:

אתה הלחֶתָּ לְעֶבְדְּךָ – לאליעזר, וְבָה אֲדַע כִּי-עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם-אֲדֹנָי עִם יצחק. או כלך לדרך זו: שיובן על ידי תוספת ו' החיבור כזה: אתה הלחֶתָּ לְעֶבְדְּךָ [אליעזר] וְלִיצְחָק, וְבָה אֲדַע כִּי-עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם-אֲדֹנָי – עם אברהם.

ויש ליתן את הדעת מדוע כתב הפסוק לכאורה שלא כסדר. אלא יש לומר כי גבהות לב העבד למדנו כאן, שהזכיר עצמו בתחילה, שהוכחת ה' כביכול היא בשבילו, וגם נראה כקורא ליצחק עבד אם כי עבד ה', ורק לבסוף תקן לומר אדוני, כאשר בעל כרחו הודה כי החסד אשר עושה ה' הוא עם אדונו ולא עמו שהוא עבד לאדונו.

הלחֶתָּ קרי ביה: הפֶּחֶת. אל תקרי אתה הלחֶתָּ אלא אתה הפֶּחֶת. אתה בעל הכוחות כולן. וגילה בזה תוקף השגחתו ית'. שגם בגבהות לבו יודע ומכיר כי גבוה מעל גבוה שומר כמובא בקהלת ה': כִּי גִבֹהַ מֵעַל גְּבוֹהַ שֹׁמֵר וְגִבְהִים עֲלִיָּהֶם ופירש"י שם: ורואה את מעשיהם וגבוהים יש עליהם העושים שליחותו של מקום. ואע"פ שדבר הפסוק בפורענות הרי מדה טובה מרובה.

כד לט אולי לא תאבֶּה. האדמו"ר ר' ישראל אלטר מגור ז"ל. ומביא רש"י: "אֵלֹו כתיב, בת הייתה לו לאליעזר והיה מחזור למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו, אמר לו אברהם בני ברוך ואתה ארוך, ואין ארוך מדבק בברוך".

יש קושיא ידועה, למה בפעם הראשונה כשדיבר אליעזר עם אברהם לא נכתב אלי בכתוב חסר, לרמז שרצה את בתו ליצחק ושם כתוב בכתוב מלא אולי? אמר הרבי שאביו האמרי אמת בעצמו תירץ כמה תירוץ, ופעם תירץ בדרך הלצה אבל הוא אמת, שכאשר שלחו אברהם אבינו לקרובים בחרן, חשב אליעזר שגם הם כמו אברהם בדרגה רוחנית גבוהה, וממילא לא עלה בדעתו להתחרות איתם ולהציע את בתו, אמנם כשהגיע לשם וראה את טיב ה'סחורה' של בתואל ולבן הרשע, אמר לעצמו אם ככה נראים המחותרים, אם כן אני כבר ראוי יותר מהם, לכן רק שם בביתם אמר 'אלי'.

עוד יש תירוץ בשם הרבי מקאצק זצ"ל, ומופיע בשפת אמת זצ"ל, 'א חסידישע תירוץ' =תירוץ חסידי, די חסידים איז שטארק גיפאלען דער תירוץ והתירוץ מצא חן מאוד בעיני החסידים, שכאשר היה אצל אברהם ושמע שרוצה לשדך עם משפחתו לא הרגיש הנגיעה שלו שרוצה את יצחק לחתן לבתו, ורק כשהגיע לבית בתואל שם הבין למפרע שהיתה לו נגיעה, ויש לו רצון פנימי שהשידוך יתבטל ויוכל הוא לזכות ביצחק, אצל אברהם היתה הנגיעה חבויה במסתרי הלב ולא חש בה. סיים הרבי שזהו תירוץ עמוק על נבכי הנפש של האדם וניתן ללמוד מזה. וביום ש"ק למחרת הביא הרבי תירוץ מדיליה: שבאמת ידע אליעזר שזה לא שייך שארוך ידבק בברוך, אלא שאמר כן רק אצל בתואל ולבן כדי לדחוק בהם שיסכימו לשידוך, כי אם תסרבו יש לי כלה מן המוכן, הבת שלי. וזה הביא אותם להסכים.

כה יז וְאֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמַעְאֵל.... וַיְגַע וַיָּמָת וַיִּאָסֶף אֶל עַמּוּוֹ. אתוון דאורייתא. יש לדון אם ישמעאל היה נחשב ישראל משומד [א"ה. במקור דברי הר"י אנגל ז"ל 'מומר לעבודה זרה' במס' קידושין כתוב ישראל משומד, ובנוסח המצונזר מומר, בלי התוספת לע"ז. אני משנה כל 'מומר' ל'משומד'. יתכן שהמלה 'ישראל כאן היא מיותרת], כמו עשו שנקרא בש"ס (קידושין יח.) בשם "ישראל משומד", או דילמא ישמעאל היה נחשב גוי מתולדה. ויש

סברא לחלק בין עשו לישמעאל, דישמעאל נולד מאברהם עד שלא נימול עדיין, [דמילה של אברהם היה הגירות שלו, ולכן נחשב גוי מתולדה, ואילו עשו שנולד ליצחק לאחר שנימול נחשב כישראל משומד]²⁵.

והנה ז"ל התוס' (דעת זקנים ריש פרשתינו): שני חזי שרה, פירש"י כולן שוין לטובה, ואע"ג דגבי ישמעאל כתיב "וְיִשְׁמָעֵאל בְּנֵי עִי", איכא למימר שעשה תשובה, כדפירש"י גבי "וַיִּקְרָא אֹתוֹ יִצְחָק וַיִּשְׁמָעֵאל בְּנֵי עִי", וגר שנתגייר כקטן שנולד דמי, וכל השנים שהיו קודם לכן, כל הרע שעשה לא נחשב לכולם, והיה כמי שעשה תשובה כל ימיו. עכ"ל. ומוכח קצת דהיה ישמעאל נחשב גוי, והיתה תשובתו גירות, ושייך ביה שפיר ענין גר שנתגייר כקטן שנולד דמי, דאילו היה נחשב ישראל משומד א"כ הוי התשובה רק תשובה גרידא וחזרה לכשרותו, ולא גירות, וכמובן.

אולם מצינו גם לשון "גירות" במשומד החוזר בתשובה. בספרא (אמור פרשתא י"ד ברייתא א ע"י שם בפירוש הר"ש משאנן). ויש לומר עוד, דהך "גר שנתגייר" דכתבו התוס', הוא אשיגרת לשון בעלמא, ודרך אגדה דע"י התשובה ג"כ האדם מתחדש כגר, ונחשב בריה חדשה וכקטן שנולד, וכמו שמצינו בספרי מוסר לשון "גר שנתגייר" אבעל תשובה. ועיין בשערי תשובה לרבינו יונה (שער ב' אות י) [שכתב "עלתה בידו התשובה ונהפך לאיש אחר"]. ושוב נזכרתי דנמצא לשון "גירות" גם בעשו, בבראשית רבה (פרשה ס"ז בסופו): ריב"ל אמר נתן עשו דעתו להתגייר, "מחלת" שמחל לו הקב"ה.

ודע דש"ס קידושין הנ"ל דעשו נקרא ישראל משומד מתאים עם דרשתם ז"ל למה נקרא שמו "חזיר" שעתידי להחזיר²⁶ לכשרותו (ע"י ויקרא רבא פרשה יג) וכן הוא בכמה דוכתי, דחזיר הוא לעומת עשו, והיינו דעשו אינו גוי מתולדה, רק ישראל משומד, ולכן הכשירו לעתיד נחשב חזרה לכשרות ולא כשרות חדש.

ועיין בספר שערי גן עדן לר' יעקב קאפל ז"ל (שער אורח צדיקים דרך יא) שכתב וז"ל: וזה סוד שאמרו עתיד החזיר להחזיר לכשרותו, והנה אם תדקדק במה שאמרו להחזיר לכשרותו, משמע שהיה לו שעת הכושר, אלא שהוא רומז על שורש עשו שנקרא "חזיר מיער" (תהלים פ, יד), ושרשו מתחילה היה בקדושה, ואחר זה נפרד מן הקדושה כידוע ליו"ח=ליודעים חן, חן כינו לתורת הנסתר - ח'כמה נסתרה בנוי על מקרא בקהלת ט יא. עכ"ל וע"ש שכתב עוד וז"ל וישמעאל ששורש נשמתו בימין הוא עצמו נתברר, כמאמר חז"ל תְּקַבֵּר בְּשִׁיבָה טוֹבָה (בראשית טו, טו) שישמעאל חזר בתשובה, וזרעו ג"כ לעתיד יתבררו ויחזרו לקדושה, ואין צורך לפרט, כי קל וחומר הוא מעשו עכ"ל. ומוכח מזה קצת לפי דרכנו דגם ישמעאל היה נחשב ישראל משומד, ולא גוי מתולדה. ושוב ראיתי בירושלמי (ברכות סוף פ"א): ארבעה נקראו עד שלא נולדו, יצחק, ישמעאל, יאשיהו, שלמה. יצחק וְיִצְחָק אֶת שְׂמוֹ יִצְחָק (י, יט) "ישמעאל וְיִצְחָק אֶת שְׂמוֹ יִשְׁמָעֵאל (טו, יא)",

²⁵ הערת המערכת מליצי יושר. אבל הרב הק' ר' צדוק הכהן מלובלין (מחשבות חרוץ אות יג) חידש, דהא דאמרו דעשו ישראל משומד היה, היינו דוקא קודם שיצא לתרבות רעה, אבל אחר שיצא לתרבות רעה, יצא מכלל ישראל. וז"ל, באותו יום שמת אברהם יצא עשו לתרבות רעה ונפרד מלהיות נקרא עוד זרע יצחק, והא דאמרו בקידושין דעשו ישראל מומר, היינו דקודם שיצא לתרבות רעה היה עליו שם ישראל ונימול לשמונה, אלא שנשתמד [ואז יצא משם "ישראל"] ואף דבישראל גם משומד אע"פ שחטא ישראל הוא, זהו רק בזרע יעקב שכבר נפקע חבל הנחלה בשלשה חוטיין דאין יכול לינתק עוד, אבל בזרע יצחק אף דהיה נקרא תחילה בשם ישראל, אבל משנשתמד ויצא לתרבות רעה יצא מכלל ישראל. עכ"ל. בישמח משה (בראשית כה לא) שכתב, דקודם מתן תורה היה הברירה בידם להחזיק את עצמם או לישראל או לבן נח, ועשו החזיק את עצמו לבן נח. עיין שם, וכתב בשו"ת דברי יציב (ליקוטים והשמטות סימן ק) וז"ל "דאע"ג דהגמ' אמרה דישמעאל משומד היה, צ"ל דרק לדחויא קאמר - דהיה אפשר לומר דעשו ישראל משומד היה, אבל לאמת לפי המסקנא י"ל דעשו שהחזיק עצמו לבן נח דינו כגוי גמור.

²⁶ חז"ל דורשים מלים לפי מלים ארמיות ואפי' יווניות שאינן בלשון המקרא. חזר, מחזיר וכו' אינן מלים מקראיות, אלא לשון המקרא בהסיבת שורש ה.ד.ר הארמי לשורש חדש ח.ז.ר.

וכו' עד כדון צדיקים, אבל ברשעים כתיב "זרו רשעים מרחם (תהלים נח, ד)". ע"כ הירושלמי. ומוכח מדברי הירושלמי דישמעאל היה טוב מלידה, ואח"כ נתקלקל. ועיין בבראשית רבה (פרשה מה) שלשה הן שנקראו בשמם לפני הקב"ה עד שלא נוצרו: יצחק, שלמה, יאשיהו, ויש אומרים אף ישמעאל באומות. ובפירוש ידי משה כתב וז"ל: היש אומרים סברי שישמעאל עשה תשובה, דאם לא כן למה נקרא בשמו קודם יצירתו כמו הצדיקים, אלא ודאי שעשה תשובה. עכ"ל, ולא זכר דברי הירושלמי הנ"ל דאמר כן להדיא ארבעה נקראו וכו' ומפרש עד כדון בצדיקים וכו' ומדברי הירושלמי דאמר "אבל ברשעים זרו רשעים מרחם" מוכח עוד יותר, דלא לבד שעשה תשובה רק דגם היה טוב מלידה, ואח"כ הוא שנתקלקל וכמובן. ובפרקי דר' אליעזר (פל"ב) מוכח קצת להיפוך, דקריאת שם ישמעאל קודם לידתו הוא על שם הרע שעתידי לעשות לישראל, ע"ש, ומוכח דהיה רע מתולדה. (בית האוצר מערכת א-ב כלל א' אות י)

פֶּן לְחַכְמֵי וַיְחַכְמֵם-עוֹד

אנא שלחו את הערותיכם!

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com

הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע שם):

<http://www.ladaat.info/gilyonot.aspx>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה

<http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=45>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באתר דרשו <http://www.dirshu.co.il/?p=140390>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באתר **גליונות** (<http://www.jewishoffice.co.il>)

אם אתה מתעניין

בהגטים הלשוניים של התורה

(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')

אתה מוזמן להרשם (בחנם)

לקבלת דוא"ל בנושאים לשוניים

בכתובת: info@maanelashon.org

☺ בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכתבים ☺